

DARYO OQIZIQLARINING IRRIGATSION AHAMIYATINI BAHOLASH

Tojiyev Kamoliddin G'ofurovich
1-son kasb-hunar maktabi o'qituvchisi

Annotatsiya

Dehqonchilik va xalq xo'jaligi sohalarida suvga bo'lgan ehtiyojning oshishi natijasida daryo suvi va uning tarkibidagi oqiziqlarining daryodan suv oluvchi inshootlar, suv omborlar, magistral kanallar va ichki sug'orish kanallarida cho'kib qolishi kuzatilmoqda. Ushbu maqolada daryo suvlarining holati, oqiziqlarining irrigatsion ahamiyati haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Gidrotexnik inshootlar, sug'orish kanallari, daryo oqiziqlari, Magistral kanallar, gidrouzellar.

Daryo suvlarining loyqaligi va muallaq oqiziqlar harakat tartibini o'rganish xalq xo'jaligida suv bilan bog'lik bo'lgan qator muammolarni yechishda katta ahamiyatga ega. Jumladan turli xil gidrotexnik inshootlar (suv omborlari, gidrouzellar, kanallar va h.k.) qurishda daryo suvining loyqaligi va oqiziqlar harakat tartibini o'rganish birinchi darajali masala hisoblanadi.

Qadimdan sug'orma dehqonchilikka asoslangan Amudaryo va Sirdaryo havzalari Respublikamizga daryolar keltirib yotqizgan unumdor ill (gil) yotqiziqlar ustida joylashgandir. Shuning uchun ham o'lkamiz yerlari juda unumdorligi bilan ajralib turgan. Lekin so'ngi yillarda Amudaryo va Sirdaryo daryolari oqimini boshqarilish, qator suv omborlar va boshqa gidrotexnik inshootlar qurilishi oqim hajmining tabiiy miqdoriga ta'sir ko'rsatish bilan bir qatorda daryo oqizidlari oqimi qattiq oqim harakatiga ham keskin ta'sir ko'rsatmoqda. Dehqonchilik va xalq xo'jaligi sohalarida suvga bo'lgan ehtiyojning oshishi natijasida daryo suvi va uning tarkibidagi oqiziqlarining daryodan suv oluvchi inshootlar, suv omborlar, magistral kanallar va ichki sug'orish kanallarida cho'kib qolishi kuzatilmoqda. Bu esa yuqoridagi inshootlarning samarali ishlashiga salbiy ta'sir etmoqda.

Daryo oqiziqlarining mexanik tarkibining turli xil diametrli bo'lishi bilan o'ziga xos xususiyatga egadir. Daryo oqiziqlarining irrigatsiya uchun mayda zarrachalari juda katta ahamiyatga egadir. Daryoda shakllangan oqiziqlarning magistral kanallarda tarqalishi juda ham xilma-xilligi bilan farqlanadi.

Sug'oriladigan yerlarning tuproqlarni hosil bo'lishi, genetik qatlamlarini shakllanishi va takomillashishida, eng avvalo nuragan tog' jinslarini mayda

zarrachalarining holatining ahamiyati katta. O'z navbatida bir guruh mayda zarrachalar yig'indisi tuproqning fraksion tarkibini tashkil etadi. Tuproqning fraksion tarkibi eng muhim tagzamin xossalari va unumdorligini belgilovchi asosiy ko'rsatkichlardan biri bo'lib, birinchi navbatda uning agrokimyoviy tarkibining ahamiyati kattadir.

Sug'oriladigan tuproqlardagi irrigatsion qatlamlarning hosil bo'lishida ko'rsatib o'tilganidek sug'oriladigan dalalarga o'q-ariqlar va sug'orish tarmog'ini tozalashda olinadigan tashlandiq suvlar tufayli tushuvchi tub oqiziqlar ham ishtirok etadi. Ekin maydonlarida tuproq hosil qilish jarayonida daryo oqiziqlarining barcha fraksiyalari har xil foizdagi miqdorda mavjud. Daryo oqiziqlari hozirda ham sug'oriladigan tuproqlarning shakllanishidagi o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Shuning uchun ularning miqdor va sifat tarkibi to'g'risidagi masala maxsus izlanishlarni talab etadi.

Sug'orish tarmog'ining turli bo'g'inlarida muallaq oqiziqlarning mexanik tarkibi o'zgaruvchanligi bilan xarakterlanadi. Odatda magistral kanallarining oqiziqlari sug'orish tarmog'ining qolgan bo'g'inlariga nisbatan anchagina yirik zarrachali hisoblanadi. Tuproqning fizik tarkibi bo'yicha ular qumli-changsimon o'rtachalarga yoki changsimon yengil qumoq tuproqlarga tegishlidir. Taqsimlagichlarning muallaq oqiziqlari changsimon og'ir yoki qumli-changsimon o'rtacha qumloq tuproqlardan, o'qariqlarniki esa – balchiqli loy yoki changsimon og'ir qumloq tuproqlardan iborat.

Daryo oqiziqlari ko'p hollarda yuqori darajada karbonatlidirlar. Tahlillarga ko'ra ularning tarkibida 7,3-8,7% SO₂ mavjud va ular bilan birgalikda har yili sug'oriladigan dalalarga 0,3-3 t/ga kalsiy va magniyning uglerodli tuzlari tushadi. Bu sug'oriladigan tuproqlarga barqaror karbonatlilik bag'ishlaydi. Barcha tadqiq qilingan daryo oqiziqlar tarkibida yetarli miqdordagi organik moddalar mavjud: yirik kanallardagi muallaq zarrachalarda 0,4-0,5% S va o'qariqlarning oqiziqlarida 0,6-0,9% S. Gumus miqdori hisoblaganda, mos holda 0,7-0,8 va 1,0-1,6% ni tashkil qiladi, ya'ni sug'oriladigan bo'z tuproqlardagi gumus miqdoridan ozgina farq qiluvchi qiymatlar darajasida ko'rishimiz mumkin. Ekin dalalariga keladigan 10-20 t/ga daryo oqiziqdan har yili dalalarga tushuvchi organik moddalarning umumiy miqdori 1-2 s/ga bilan hisoblanadi, bu esa 20-40 kg/ga ga yaqin azotni, ya'ni sug'oriladigan tuproqlarning azot balansidagi anchagina sezilarli miqdorini beradi. R₂O₅ ning yalpi miqdori muallaq oqiziqlarda bo'z tuproqlardagidan kam emas. B.P.Michigan bo'yicha 1% ugleammoniy ekstraktida aniqlanuvchi ko'chma R₂O₅ och bo'ztuproqdagiga qaraganda ikki-besh marta kamroqdir. Biroq daryo oqiziqlar

bilan birga yiliga 0,2-0,5 kg/ga miqdorida ko'chma R2O5 ning keltirilishi lalmikor dehqonchilik yerlarida mavjud bo'lmagan tuproq unumdorligining muhim omili bo'lib xizmat qiladi.

Mirishkor kanalida uchastkalari bo'yicha kimyoviy birikmalarni o'zgarishi grafiklarda keltirilgan. Izlanishlar bo'yicha suv tarkibidagi gumus va gumus uglerodining miqdoriy o'zgarishi qo'yidagicha: PK - 620 da may oyida gumus 1,06 %ga gumus uglerodining miqdori 0,62% gacha yetgan bo'lsa aksincha yil iyun oyida PK - 620 da gumus miqdori 0,73% ni gumus uglerodining ulushi 0,42% ni tashkil etgan. Xuddi shu qonuniyat bilan gumus miqdori boshqa uchastkalarda ham taqsimlangan. Kanalning quyi qismida gumus miqdori deyarli o'zgarmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абальянц С.Х. Устойчивые и переходные режимы в искусственных руслах. Гидрометеоиздат - Л.: 1981. –245 С.
2. Алтунин С.Т. Регулирование русел. Сельхозгиз. - М.: 1956. –330 С.
3. Алтунин В.С. Мелиоративные каналы в земляном русле.- Колос- М, 1979.- 255 С.
4. Анциферов С.М., Дебольский В.К. Распределение концентрации взвесей в стационарном потоке над размываемым дном // Водные ресурсы. М. 1997. – С. 270-276
5. Арифжанов А.М., Фатхуллаев А.М., Самиев Л.Н., Қосимов И Установившееся неравномерное движение взвесенесущего потока в верхнем бьефе гидроузла // Актуальные проблемы естественных наук. М. 2015 г. №5 - С. 202- 205.
6. Арифжанов А.М., Фатхуллаев А.М., Самиев Л.Н., Хотамқулов Б. Русловые процессы в оросительных каналах // Актуальные проблемы естественных наук. М. 2015 г. №5 -С. 207-209.
7. Арифжанов А.М., Акмалов Ш.Б., Самиев Л.Н., Алимов Н.А. Суғориш каналларидаги ирригацион тиндиргичлар хисобига доир // Архитектура, курилиш, дизайн.- Т, 2013.№4 – Б.58-59.
8. Арифжанов А.М., Самиев Л.Н., Ахмедов И.Г. Ирригационное значение речных наносов // Актуальные проблемы естественных наук. М, 2013. №06(53) –С. 286-28